

Un colos cu picioare de lut? Prostii! Am fost un stat puternic, ne-am impus voința în fața mai multor țări. Până și America se temea de noi. Ne lipseau dresurile de damă și jeanșii? Ca să învingi în războiul atomic nu ai nevoie de dresuri, ci de rachete și bombardiere moderne. Noi le-aveam. Clasa-ntâi. Am fi învins în orice război. Soldatul rus nu se teme de moarte. În privința asta suntem asiatici. (Din mărturia unui aparatcik sovietic pensionar)

Credeți că totul se bazează pe frică? Pe miliție și pe bastoane de cauciuc? Greșiți. Călăul trebuie să se înțeleagă cu victima. Asta ne-a rămas din vremurile comuniste. Există un acord tacit. Un contract. Un mare blat. Oamenii înțeleg totul, dar tac. Pentru asta vor să primească un salariu bun, să-și cumpere măcar un Audi la mâna a doua și să-și facă vacanțele în Turcia. (Din mărturia unei protestatere arestate la Minsk) —SVETLANA ALEKSIEVICI

Astăzi, guvernele occidentale se găsesc într-o situație stingheritoare. Această stare nefericită este înainte de toate provocată de o tenace eroare în privința Rusiei, o prejudecată greu de deznădăcinat. În 1990, li se părea că Rusia avea să evolueze în direcția asimilării normelor vestice. Oare Polonia și Cehia nu porniseră pe această cale? Prăbușirea Cortinei de Fier, posibilitatea de a călători, deschiderea unei părți din arhive, abandonarea ideologiei leniniste – nu erau toate acestea semne de bun augur? Rusia a mers în direcția opusă, dar Occidentul nu a știut să vadă acest lucru. —ALAIN BESANÇON

Imperialismul rus în secolul al XXI-lea nu se manifestă cu tancuri și avioane de luptă, ci cu subversiune, o formă clasică de imperialism de-a lungul istoriei. De exemplu, sugrumarea Europei Centrale și de Est prin rețeaua de conducte de gaze naturale. Sau cumpărarea mass-media prin intermediari, susținerea unor rețele de crimă organizată, cumpărarea unor politicieni susceptibili la corupție. În privința politicienilor, orice extremiști sunt buni, indiferent că sunt de stânga sau de dreapta, deoarece extremiștii provoacă instabilitate politică, duc la fărâmițarea partidelor politice, iar cu cât scena politică e mai divizată și mai instabilă, cu atât țara e mai slăbită, iar cu cât o țară e mai vulnerabilă, cu atât e mai prost văzută în Vest, la Bruxelles și la Washington. Toate aceste strategii funcționează în favoarea Rusiei. Dacă toate acestea se întâmplă simultan, se poate vorbi de un atac. Dar nu e un atac definit de Articolul 5 din tratatul NATO. —ROBERT D. KAPLAN

La fel ca statul sovietic, statul rus nu este, în fond, decât o uriașă armată, care se sprijină pe o poliție enormă și pe un aparat de propagandă tentacular. În fața acestui stat-garnizoană, strâns unit în jurul șefului său, se găsește o Europă minată din interior, demoralizată, divizată, slăbită de criză, condusă de o clasă politică mediocră, incapabilă să conștientizeze pericolul.

Astăzi Rusia este mai puțin înțeleasă ca oricând, iar această neînțelegere are consecințe dezastruoase pentru Europa. Noi credem că Rusia e slabă, handicapată de o demografie catastrofală și de o economie subdezvoltată. Ne închipuim că, în fața atâtor greutăți, se va întoarce spre sine, ca să-și oblojească rănille. Ne amăgim cu ideea că ambițiile Moscovei au fost frânate de criză. Dar suntem absolut incapabili să vedem lumea cu ochii elitelor ruse. Nici nu ne dăm seama de învătămintele pe care le-au tras ele din criză... Propagandiștii ruși reușesc, iată, să-i convingă pe europeni să renege înseși temeliile pe care s-a construit Europa de mai bine de cincizeci de ani. Ideea egalității de drepturi între statele europene, mari sau mici, ideea că raporturile de forță nu-și mai găsesc locul în relațiile dintre ele, ideea de solidaritate europeană – toate acestea sunt măturate azi de mâna Moscovei. Europa riscă astfel să regreseze enorm și să uite lecțiile cumplite ale celor două războaie mondiale. —FRANÇOISE THOM

Ne aflăm nu doar într-un nou Război Rece, dar, și mai grav, situația seamănă mai mult decât neliniștitor cu agresiunile germane din anii '30. Gândiți-vă la soldații fără identificare precisă, la asigurările date premierului britanic, toate seamănă cu comportamentul lui Hitler în septembrie 1939. Ori chiar mai devreme, în septembrie 1938, când Occidentul a capitulat la München. Conciliatorismul nu servește la nimic. Mai precis, nu face decât să potențeze pofta de dominație a briganzilor. Cine ignoră acest lucru uită de fapt una din lecțiile esențiale ale secolului XX. —VLADIMIR TISMĂNEANU

Vândusem un briliant vechi, adus de străbunicul meu de la Paris, ca să-mi cumpăr un Mercedes de ocazie. Îmi făcusem planul să fug cu el din București când vin rușii. Până la urmă, tot rușii mi l-au rechiziționat...

—NEAGU DJUVARA

Vitalie Ciobanu
Sabina Fati
Valentin Naumescu
Ioan Stanomir
Marian Voicu

VIN RUȘII!

5 perspective asupra unei vecinătăți
primejdioase

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

IOAN STANOMIR	Reperle unei istorii Umbră Rusiei	7 14
MARIAN VOICU	Visul lui Cotovschi	43
SABINA FATI	Cinci drumuri deschise pe care (mai) pot intra rușii	75
VALENTIN NAUMESCU	Valul „democrației iliberale“ și ofensiva Rusiei împotriva Occidentului. Riscuri pentru România	105
VITALIE CIOBANU	Când m-am născut, rușii veniseră deja	139

Ioan Stanomir este profesor la Facultatea de Științe Politice a Universității din București. Printre volumele publicate se numără *Conștiința conservatoare: Preliminarii la un profil intelectual* (2004), *O lume dispărută: Patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici* (coautor, alături de Paul Cernat, Angelo Mitchievici și Ion Manolescu, 2004), *Explorări în comunismul românesc* (coautor, alături de Paul Cernat, Angelo Mitchievici și Ion Manolescu, vol. I, II, III, 2004, 2005, 2008), *Spiritul conservator: De la Barbu Catargiu la Nicolae Iorga* (2008), *Despre sunete și memorie: Fragmente de istoria ideilor* (2009), *Apărarea libertății (1938–1947)* (2010), *Teodoreanu reloaded* (alături de Angelo Mitchievici, 2011), *Umbre pe pânza vremii: Secvențe de istorie intelectuală* (Humanitas, 2011), *Junimismul și pasiunea moderației* (Humanitas, 2013), *Sfinxul rus: Idei, identități și obsesii* (2015), *Comunism inc.* (alături de Angelo Mitchievici, Humanitas, 2016). Cel mai recent volum al său este un eseu despre Revoluția din Octombrie: *Rusia, 1917: Soarele însângerat. Autocrație, revoluție și autoritarism* (Humanitas, 2017).

IOAN STANOMIR

Reperele unei istorii

Rusia imperială este, în termeni politici, un amestec de agresivitate imperială și de ambiție mesianică. Invocarea mitului Celei de-a Treia Rome este una dintre strategiile care permit Rusiei să-și asume o misiune de protejare a creștinătății răsăritene: după imperiile roman și bizantin, cel rus este o nouă întruchipare a acestei vocații universale; acolo unde Occidentul catolic păcătuiește prin erezia papalității, Rusia își conservă puritatea spirituală care o îndrituiește să reclame un destin excepțional.

Rusia cu care românii interacționează, începând din primii ani ai secolului al XVIII-lea, este transformată de revoluția politică a lui Petru cel Mare. Prin schimbările radicale pe care le propune, Petru remodelează imperiul pe care îl lasă moștenire succesorilor săi. Rusia este o combinație de autocrație și de patrimonialism: țarul este stăpânitor absolut al statului și al supușilor săi. Monarhia pe care o imaginează Petru cel Mare se inspiră de la Occident pentru a absorbi tehnologia puterii, asimilând un ceremonial european. Dar, dincolo de aceasta, autocrația rusă conservă un fond de brutalitate și de arbitrar care îi asigură unicitatea.

Revoluția lui Petru cel Mare așază Rusia pe harta marilor puteri prin politica de expansiune pe care o urmărește, în nord, ca și în sud. Pentru români, această dimensiune imperială este cu atât mai importantă cu cât ea permite prima întâlnire, cea de la Stănilești, din 1711. Este întâia dată când Rusia este aleasă ca protector împotriva otomanilor. Alianța dintre Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare indică existența unei noi dinamici regionale, prin apariția militară și simbolică a Rusiei. Înfrângerea dezastruoasă în bătălia de pe Prut nu împiedică Rusia să inițieze o serie de vaste campanii militare destinate să cucerească cât mai multe teritorii otomane. Lecția lui Petru este dusă mai departe de Ecaterina cea Mare – și apoi de toți cei care i-au urmat. Am încercat s-o urmăresc în seria evenimentelor care jalonează istoria.

- 1774 Tratatul de la Kuciuk-Kainargi: secolul al XVIII-lea marchează nașterea „chestiunii orientale“, prin accelerarea declinului otoman. Imperiul Otoman se află în centrul unei vaste competiții diplomatice și militare. Divergențele dintre marile puteri europene se profilează pe acest fundal al slăbiciunii Turciei. Rusia este, din ce în ce mai mult, interesată să profite de ocazie și să se consacre ca hegemon regional. Principatele române, ca vasale ale Turciei, sunt prinse în acest context de rivalități. Rusia reușește, odată cu 1774, să-și impună dreptul de ingerință în Principate, limitând puterea Porții. Această tendință este elementul central al deceniilor de până la 1829. În numele afinității de credință creștină cu românii, Rusia slăbește suzeranitatea Porții, pregătindu-și propriul protectorat. Rusia se prezintă ca apărătoare a națiunilor balcanice și ca promotoare a Luminilor, în fața „barbariei“ otomane.
- 1812 Raptul Basarabiei și mutilarea Moldovei marchează în mod decisiv relațiile româno-ruse. Dincolo de aparențele de fraternă solidaritate se află realitatea expansiunii, care pune în pericol integritatea Principatelor. Rusia este, de acum înainte, interesată în cel mai înalt grad de menținerea acestei cuceriri. În varii momente ale secolelor XIX și XX, Basarabia este factorul ce motivează agresivitatea rusă.

1829 Tratatul de pace de la Adrianopol instituie, pentru mai mult de două decenii, protectoratul rus. Suzeranitatea otomană este subminată prin consacrarea formală a ingerinței ruse în afacerile Principatelor.

Adoptarea Regulamentelor organice este parte din efortul de organizare juridică și politică cerut de dominația rusă. Pentru Rusia, Principatele sunt state cu suveranitate limitată, acolo unde agenții imperiului intervin spre a impune punctul de vedere al Petersburgului.

1834–1848 Domniile regulamentare sunt laboratorul în care se alcătuiește noul imaginar politic al elitelor din Principate. Pentru generația de la 1848, care se formează acum, Rusia nu mai este ocrotitor, ci pericol mortal. Rusia este imperiul absolutist, ostil ideilor liberale, dar și puterea a cărei vocație expansionistă amenință Principatele.

Revoluția din Țara Românească de la 1848 ilustrează această nouă abordare. Apelul la Poarta Otomană împotriva Rusiei este efectul direct al mutației care are loc în anii de domnie regulamentară. Rusia ia locul Turciei ca principal inamic, ostil idealului de emancipare națională.

1853–1856 Războiul Crimeii modifică datele interacțiunii dintre ruși și români. Înfrângerea Rusiei în fața coaliției conduse de Marea Britanie și de Franța, coaliție constituită spre a apăra Imperiul Otoman și echilibrul european al puterilor, înlătură regimul de protectorat și permite instituirea garanției colective a Marilor Puteri. Principiul naționalităților, al cărui campion este Napoleon III, face posibilă emanciparea Principatelor, alături de constituționalizarea lor. Sudul Basarabiei este, prin efectul Tratatului de pace de la Paris, retrocedat Moldovei. Acest gest diplomatic va sta la originea agresiunii ruse de la 1877–1878. Odată cu anul 1856, epoca protectoratului rus ia sfârșit. Ceea ce urmează este seria de acte fondatoare ale modernității românești, de la unirea Principatelor la adoptarea constituției de la 1866. Simbolic, Rusia va încuraja, discret, tentativa de mișcare separatistă din Moldova, în intervalul ce urmează detronării lui Alexandru Ioan Cuza la 11 februarie 1866, exploatănd un fond de resentiment regional. Amenințarea separatistă este însă contracarată eficient de autoritățile de la București.

1877–1878 La două decenii de la Războiul Crimeii, relațiile dintre Rusia și România devin din nou încordate. Pe fundalul chestiunii orientale și al dorinței de a-și cuceri independența, România este obligată să facă față unei dileme strategice, ocazionate de intenția Rusiei de a ataca Imperiul Otoman trecând prin teritoriul României. În cele din urmă, acordurile dintre cele două state par să asigure un cadru de colaborare mulțumitor, în pofida temerilor celor care evocă pericolul rus. România intră în război cu Poarta și-și câștigă, pe câmpul de luptă, onoarea. Ceea ce urmează este un alt episod traumatic, datorat agresivității cu care Rusia solicită cedarea celor trei județe din sudul Basarabiei în schimbul Dobrogei. Fostul aliat rus este amenințator, iar armata română este nevoită să ia poziții defensive în noul context. În pofida unei opoziții interne copleșitoare, noua cedare a Basarabiei este acceptată.

Maniera în care Rusia acționează acum servește spre a motiva, în anii ce vin, (re)orientarea diplomatică și militară a României spre Germania și Austro-Ungaria. Alianța este menită să protejeze statul român de amenințarea de dincolo de Prut. Este o opțiune delicată, ținută secretă, intrând în conflict cu sentimentele de solidaritate cu românii din Imperiul Austro-Ungar.

1917–1918 Intrarea României în Primul Război Mondial alături de Antantă, așadar alături și de Rusia, echivalează cu o revoluție diplomatică. Obiectivul reprezentat de alipirea teritoriilor din Austro-Ungaria locuite de români face ca apropierea de Rusia să fie posibilă, cu condiția renunțării la Basarabia.

Imposibil de anticipat este însă seria de evenimente care marchează, decisiv, relațiile româno-ruse începând cu februarie 1917. Rusia încetează să mai fie, din februarie 1917, un imperiu, spre a deveni o republică a cărei instabilitate permite lovitura de stat bolșevică din octombrie. Efectul direct al mutațiilor din Rusia este prăbușirea disciplinei pe frontul românesc a trupelor ruse și transformarea acestora în focarul de propagare a mișcărilor comuniste subversive. Soldații ruși sunt dezarmați, spre a evita un scenariu similar celui din Rusia. Ostilitatea implacabilă dintre Uniunea Sovietică și România debutează acum, spre a fi un factor esențial al perioadei interbelice. Scopul Uniunii Sovietice este subminarea a ceea ce autoritățile comuniste privesc ca un avanpost imperialist.

În egală măsură, colapsul imperial rus face posibilă inițierea procesului de autodeterminare în Basarabia. Acest parcurs implică trecerea de la proclamarea independenței republicii în Moldova la votul dat de către Sfatul Țării, în martie 1918, prin care se realizează unirea cu România. După un secol, Basarabia este scoasă din compoziția domeniului imperial rus, prin voința liber exprimată a reprezentanților ei aleși.

Subversiunea ideologică se suprapune, în cazul URSS, pe ambițiile revizioniste. Statul sovietic nu acceptă în nici un moment legitimitatea deciziei luate de românii din Basarabia. Țelul său, în tot intervalul interbelic, este eliminarea ordinii rezultate din tratatele de pace, ordine ce consacră Basarabia ca teritoriu al României.

23 august 1939 Punctul culminant al revizionismului sovietic în spațiul central- și est-european este reprezentat de acordul încheiat cu Germania nazistă. Efectul său imediat este partajarea Poloniei și dispariția ei ca stat. Efectul în anul 1940 este anexarea țărilor baltice și ultimatumul prin care URSS solicită României cedarea Basarabiei și a Bucovinei de nord. Prin acest act de piraterie internațional, URSS inițiază dezmembrarea României Mari. Cele două teritorii răpite României sunt afectate de valul de deportări și de crime asociat ocupației sovietice. Anul 1940 și umilința suferită acum conduc, fatidic, România către alianța cu Germania hitleristă, România intrând în sistemul de țări-satelit al Axei. România participă, după 22 iunie 1941, la războiul antisovietic, cu intenția de a recuceri provinciile pierdute. Dar „cruciada împotriva bolșevismului“ predicată de regimul lui Ion Antonescu implică angajarea în crime împotriva umanității și crime de război, România fiind actor în aplicarea „soluției finale“, ce presupune eliminarea completă a populației evreiești.

Odată cu schimbarea tendinței strategice pe Frontul de Est, necesitatea reorientării politicii interne și externe se impune. Actul de la 23 august 1944 este manifestarea intenției de a evita ocuparea României de către sovietici. În pofida speranțelor inițiale, convenția de armistițiu încheiată la Moscova cu puterile aliate consacră protectoratul de facto și de iure al URSS.

6 martie 1945 Comunizarea României debutează, simbolic și instituțional, cu instalarea de către sovietici a lui Petru Groza ca șef al guvernului. Scopul Partidului Comunist din România și al aliaților săi este eliminarea pluralismului și lichidarea opoziției. Sovietizarea implică falsificarea alegerilor parlamentare din noiembrie 1946: din acest moment, până în decembrie 1989, suveranitatea națională este confiscată de un regim ilegitim și criminal.

În 1947, Tratatul de pace de la Paris consfințește nu doar revenirea Transilvaniei de Nord la România, ci și aplicarea prevederilor Pactului sovieto-german, prin menținerea raptului din 1940.

În planul politicii interne, comunizarea intră, în același an 1947, în linie dreaptă. Pe fundalul debutului Războiului Rece, România se încadrează în lagărul statelor captive, sub controlul ferm al URSS. Un nou protectorat se organizează, în decor marxist-leninist.

30 decembrie 1947 Abolirea prin puciul stalinist a monarhiei și proclamarea Republicii Populare traduc îndrumarea totalitară a României. Modelul sovietic este aplicat cu toate elementele sale: de la partidul unic, poliția politică și represiune până la îndocrinare, colectivizare forțată și industrializare accelerată. RPR este o clonă stalinistă, a cărei formulă de dezvoltare se întemeiază pe credința în infailibilitatea ideilor comuniste. Cele două pseudoconstituții comuniste, de la 1948 și 1952, înscriu simbolic supremația URSS. Impunerea culturii și științei sovietice elimină acum orice referire la reperatele occidentale.

1964–1968 Cea din urmă fază a regimului Dej anunță, deja, mutația ce survine sub Nicolae Ceaușescu. Autoritățile de la București inițiază un proces de autohtonizare a comunismului, ce culminează cu cristalizarea „stalinismului național”. Esențiale sunt, în economia acestuia, detașarea de tutela sovietică și explorarea unei apropieri controlate de Occident. Această nouă formulă politică implică mobilizarea sentimentului antirus și antisovietic spre a legitima comunismul local. Apelul la ideea de suveranitate națională ajunge la apogeu în august 1968, atunci când Nicolae Ceaușescu se opune invaziei Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia.

Acest recurs la antirusism și la antisovietism maschează, abil, conservarea structurii unui regim de inspirație stalinistă. Spre deosebire de socialismul praghez sau de alte variante de „marxism revizionist“, ceaușismul nu este interesat de o autentică destalinizare și relaxare instituțională. „Neamestecul în treburile interne“ cauționează tiranizarea națiunii. În egală măsură, politica de „independență“ a republicii socialiste nu înseamnă în nici un fel detașarea de lagărul socialist.

- 1989–1991 Imperiul exterior sovietic intră în agonie, spre a ceda complet la finele lui 1989. Gorbaciovismul are ca efect ultim recâștigarea de către fostele națiuni captive a autodeterminării. România, în pofida tragicului decembrie 1989 și a ambiguității strategice profesate de regimul Iliescu, iese treptat de sub umbra sovietică. Actul de lichidare a URSS de la 1991 închide, cel puțin pentru moment, un cerc istoric. Pactul de la Varșovia și CAER devin istorie. România începe lungul parcurs ce culminează cu aderarea la NATO și la Uniunea Europeană.
- 2014 Resurrecția imperialismului rus, după un recul istoric semnificativ, este ilustrată de anexarea Crimeii. Actul de flagrantă încălcare a dreptului internațional și a integrității teritoriale a Ucrainei se înscrie în logica de agresivitate a regimului Putin. După un sfert de secol de la anul 1989, relațiile dintre Rusia și România capătă un nou sens dramatic al confruntării. Conflictul din Ucraina și ofensiva globală a autocrației de la Moscova sunt factorii ce modelează noua realitate strategică.

Umbră Rusiei

Rusia își aruncă umbra asupra a două secole de istorie a românilor. Indiferent de avatarurile ei (autocrație imperială, imperiu comunist ori republică autocratică), ea ne obligă la o raportare care nu poate fi niciodată neutră. Doar Polonia este, probabil, mai puternic marcată de acest spectru al Rusiei: dezmembrată și martirizată, Polonia devine una dintre mărturiile ce dau seamă de potențialul de agresivitate rus, o cauză în jurul căreia se adună cei ce apără ideea de independență și de demnitate a națiunilor.

Umbră Rusiei este inseparabilă, în cazul românilor, de o dinamică a ideilor și de o mutație a modelelor instituționale. Rusia este, în aceste două veacuri, un actor paradoxal. Ea începe prin a fi un protector în fața otomanilor, spre a deveni stăpânul ce sufocă și antagonizează; trauma răpirii Basarabiei de la 1812 o anticipează pe aceea de la 1940. În egală măsură, Rusia este locuită de substanțe intelectuale diverse. Ea este, în acest lung interval pe care îl schițăm aici, un domeniu autocratic, dominat de represiune și de cnut, dar și primul stat al muncitorilor și al țăranilor. Seismograful modernității este sensibil la această schimbare de registru – Rusia este, în anii de după 1917, spațiul în care se întrupează Utopia, iar iradierea ei atinge întreaga Europă.

Umbra Rusiei este legată și de conversația care se poartă între libertate și autocrație. România de după 1859 se va defini, în mod polemic, ca un stat ce îmbrățișează Occidentul, în detrimentul Răsăritului simbolizat de Rusia. Apelul, obsesiv și bovaric, la modelul belgiano-francez este maniera în care elitele locale aleg să se detașeze de moștenirea protectoratului rus și a Regulamentelor organice. Lumina nu mai poate veni dinspre Rusia, ea este cu necesitate asociată cu Vestul moderației și al luminilor. Fobia față de Rusia este, pentru Vechiul Regat, un factor ce potențează energia sincronizatoare. România imită deliberat, spre a se constitui în răspăr cu imperiul care îi este vecin.

Umbra Rusiei este duhul care ne bântuie și revine mereu, un duh imposibil de alungat. De la granițele fizice până la mișcarea intelectuală, nimic nu rămâne în afara atingerii prezenței pe care o convocăm. România și Rusia sunt legate prin această interdependentă dramatică.

Romanovii

Nici o altă putere europeană nu egalează, în intensitatea și agresivitatea expansiunii continentale, Rusia Romanovilor. Rusia de secol XVIII și XIX este un domeniu ale cărui granițe se află în continuă extindere. Războiul este, de cele mai multe ori, condiția naturală de existență a statului rus. Patrimonial și autocratic, el depinde de capacitatea de a se autolegitima prin succese militare și prin continuitatea cuceririlor.

În această ascensiune a Rusiei, reformele lui Petru cel Mare apar ca o revoluție ce urmărește să ofere imperiului puterea de a intra în concurență cu Occidentul. Sincronizarea pe care o realizează Petru cel Mare nu este o operațiune gratuită intelectual, ci un act deliberat de reconfigurare strategică. La început de secol XVIII, Rusia este, în termenii